

Київський університет імені Бориса Грінченка

МЕЛЕШКО ЛІЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 373.542:811.161.2

**ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
УЧНІВ 5–6 КЛАСІВ В ІГРОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2018

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Житомирському державному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Кучерук Оксана Анатоліївна,
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
професор кафедри світової літератури та
методик викладання філологічних дисциплін.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Горошкіна Олена Миколаївна,
Інститут педагогіки НАПН України,
головний науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури;

кандидат педагогічних наук, доцент
Попова Людмила Олександрівна,
ДЗ «Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка» (м. Старобільськ),
доцент кафедри української мови.

Захист дисертації відбудеться «5» квітня 2018 р. о 10 годині 00 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.133.05 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Тимошенка, 13-Б.

Автореферат розіслано «__» лютого 2018 року.

**В.о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради**

Р. С. Дружененко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Соціально-економічні, культурно-освітні, інформаційно-технологічні перетворення в сучасному суспільстві зумовлюють модернізацію змісту і технологій навчання, спонукають до пошуків нових педагогічних ідей, орієнтованих на формування активної, творчої особистості учня, який володіє загальними та предметними компетентностями. Інноваційні процеси вітчизняної освіти закономірно визначають розвиток мовної освіти на засадах компетентнісного підходу.

Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, концепція «Нова українська школа», Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти визначають стратегічні напрями освіти, орієнтують на розкриття й розвиток особистісного потенціалу учнів. У Державному стандарті базової і повної середньої освіти з-поміж цільових завдань навчання української мови в основній школі передбачено формування національно свідомої, духовно багатого мовної особистості учня, його мовленнєвої компетентності як предметної, що дає змогу реалізувати себе в процесі мовленнєвої діяльності. Проблема формування мовленнєвої компетентності учнів, яка є провідним компонентом у структурі загального розвитку й предметної підготовки, залишається пріоритетною впродовж усього навчання в школі, а особливо на межі початкових і середніх класів, де вона актуалізується відповідно до вікових особливостей розвитку учнів і загальнодидактичних принципів наступності й перспективності навчання.

Однією з важливих умов формування мовленнєвої компетентності учнів на всіх етапах освіти є навчально-ігрова діяльність, яка передбачає використання мовної гри, логічних та рольових ігор, ігрових вправ, квестів тощо. Дидактична цінність гри як способу навчання полягає в тому, що вона виконує кілька важливих функцій: множинної мотивації, міжособистісної комунікації, розвитку мислення, формування й контролю навчальних досягнень учнів.

Аналіз наукових праць із різних галузей знань показав, що в науковому дискурсі немає одностайного розуміння сутності поняття «гри». Філософські візії гри та її значення мають місце в роботах Платона, І. Канта, Ф. Шиллера, Г. Спенсера, К. Гросса, Й. Гейзінги, Л. Вітгенштейна, М. Гайдеггера, Г.-Г. Гадамера та ін. На основі їхніх ідей виникли концепції ігор у психології, педагогіці, лінгвістиці тощо. Окремі питання мовної гри, мовленнєвого розвитку в ігровій діяльності розглядалися в працях вітчизняних і зарубіжних психологів (Е. Берн, Л. Виготський, Д. Ельконін, Г. Костюк, О. М. Леонтьєв, В. Моляко, Ж. Піаже, К. Юнг та ін.), психолінгвістів (І. Зимня, О. О. Леонтьєв, Ч. Осгуд, І. Рум'янцева, К. Сєдов та ін.), філологів (М. Бахтін, Т. Космеда, Л. Мацько, В. Санніков, О. Стишов, О. Філатова та ін.), педагогів (Г. Ващенко, Д. Кавтарадзе, О. Савченко, В. Сухомлинський, С. Шмаков та ін.), лінгводидактів (А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Гавриш, Н. Голуб, Ж. Горіна, О. Горошкіна, І. Дроздова, С. Караман, К. Климова, О. Копусь, О. Кучерук, С. Омельчук, Л. Попова, Т. Симоненко, С. Яворська та ін.).

Незважаючи на значні здобутки вчених у теорії і практиці навчання української мови й мовлення, зазначаємо, що проблема формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів засобом ігрової діяльності на уроках української мови не була предметом спеціального наукового дослідження. Досі недостатньо уваги приділено пошуку ефективних шляхів і способів засвоєння учнями різних моделей мовленнєвої поведінки, питанням культуровідповідного мовлення, формуванню навичок і вмінь у різножанровому мовленні, що унеможливило розв'язання низки суперечностей: між традиційними уявленнями багатьох науковців і вчителів про способи навчання української мови й потребою часу розширити їхні уявлення шляхом обґрунтування ігрових та інших сучасних технологій навчання мови й мовлення; між недостатніми розвивальними можливостями традиційного навчання, орієнтованого на формування окремих мовних, мовленнєвих знань, навичок, умінь, та необхідністю запровадження інтерактивного навчання, зокрема ігрової діяльності, з метою формування мовної, мовленнєвої та комунікативної компетентностей учнів; між актуальним освітнім завданням щодо реалізації ігрової діяльності в навчанні української мови учнів основної школи та недостатнім теоретичним обґрунтуванням, інформаційно-комунікаційним і навчально-методичним супроводом процесу впровадження ігрових технологій у шкільний курс української мови, зокрема для формування мовленнєвої компетентності учнів. Необхідність розв'язання наведених суперечностей, актуальність і недостатня наукова розробленість зазначеної проблеми зумовили вибір теми дослідження **«Формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів в ігровій діяльності на уроках української мови»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до наукової теми кафедри світової літератури та методик викладання філологічних дисциплін ННІ філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка «Креативне викладання рідної мови та літератури в середній школі та вузі» (номер реєстрації в УкрІНЕІ 0112002272), а також теми науково-дослідної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка «Філософські, освітологічні та методичні засади компетентісної особистісно-професійної багатопрофільної університетської освіти» (державний реєстраційний номер 0110U006274). Тему дисертації затверджено рішенням ученої ради Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 8 від 28.02.2014), узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук при НАПН України (протокол № 4 від 29.04.2014).

Мета дослідження полягає в розробленні й науковому обґрунтуванні методики формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів засобом навчально-ігрової діяльності на уроках української мови.

Відповідно до мети дослідження визначено такі основні **завдання**:

- 1) проаналізувати стан розробленості досліджуваної проблеми в лінгвістичній, психолінгвістичній, педагогічній, навчально-методичній літературі та практиці навчання української мови учнів 5–6 класів;
- 2) уточнити поняттєво-категорійний апарат дослідження;

3) обґрунтувати лінгводидактичні засади формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів засобом ігрової діяльності в навчанні української мови;

4) визначити критерії, показники й схарактеризувати рівні сформованості мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів;

5) розробити на основі концептуальної моделі методик формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів у навчально-ігровій діяльності на уроках української мови й експериментально перевірити її ефективність.

Об'єкт дослідження – процес навчання української мови учнів 5–6 класів.

Предмет дослідження – методика формування мовленнєвої компетентності учнів 5 – 6 класів засобом навчально-ігрової діяльності на уроках української мови.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: положення з теорії мовленнєвої діяльності, зокрема про механізм мовленнєвої діяльності, особливості видів рецептивної і продуктивної мовленнєвої діяльності, що визначають процес формування мовленнєвої компетентності учнів (Л. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Т. Ушакова та ін.); лінгвістичні теорії про мовну особистість (Г. Богін, Ю. Караулов, Л. Мацько, Л. Струганець та ін.); ідеї комунікативної лінгвістики про мовленнєві акти як одиниці комунікації, що породжуються ситуаціями й пов'язані з мовленнєвою інтеракцією (Ф. Бацевич, О. Кубрякова, Г. Почепцов, Т. Радзієвська, О. Селіванова та ін.); положення теорії мовленнєвих жанрів (М. Бахтін, Ф. Бацевич, А. Вежбіцька, В. Карасик, К. Сєдов та ін.); теорія тексту, зокрема положення про зв'язність, цілісність, інформативність як основні властивості тексту, про висловлювання й надфразну єдність як одиниці тексту (Н. Валгіна, О. Ворожбитова, І. Гальперін, А. Загнітко, Л. Мацько, М. Плющ та ін.); філософські, лінгвістичні, психологічні, педагогічні ідеї ігрових концепцій, зокрема про гру як мовне самовираження, про навчально-ігрову діяльність (Е. Берн, Л. Вітгенштейн, Д. Ельконін, Д. Кавторадзе, О. Савченко та ін.); теорії сучасної психології, дидактики, лінгводидактики з проблеми розвитку мовлення (А. Богуш, Т. Донченко, О. Дубасенюк, І. Зимня, В. Кордонець, Ю. Максименко, В. Ницета, В. Паламарчук, Е. Палихата, І. Рум'янцева, О. Савченко, Т. Симоненко, Г. Шелехова та ін.), положення методичних концепцій когнітивно-комунікативного навчання української мови (З. Бакум, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, І. Дроздова, С. Караман, О. Караман, О. Копусь, К. Климова, Л. Мамчур, А. Нікітіна, С. Омельчук, М. Пентилюк, О. Семенов, І. Хом'як та ін.); лінгводидактичні ідеї щодо форм, методів, засобів, технологій навчання (О. Біляєв, Ж. Горіна, М. Греб, Т. Груба, Г. Дідук-Ступ'як, Г. Корицька, І. Кучеренко, О. Кучерук, Н. Остапенко, Л. Попова, О. Потапенко, Л. Шевцова, С. Яворська та ін.).

У процесі виконання наукової роботи використано комплекс **методів** дослідження:

– **теоретичні** – аналіз філософської, психолого-педагогічної, психолінгвістичної, лінгвістичної, навчально-методичної літератури і синтез наукових положень із досліджуваної проблеми; порівняння, моделювання, систематизація теоретичних ідей для визначення наукових засад формування

мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів засобом навчально-ігрової діяльності на уроках української мови;

– **емпіричні** – спостереження за навчально-виховним процесом на уроках української мови, анкетування, бесіди з учителями й учнями, тестування, аналіз фрагментів усного й писемного мовлення учнів для вивчення стану мовленнєвого розвитку учнів 5–6 класів засобом навчально-ігрової діяльності й рівня їхньої мовленнєвої компетентності; педагогічний експеримент для перевірки ефективності розробленої методики формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів у навчально-ігровій діяльності;

– **статистичні** – кількісний і якісний аналіз експериментальних даних для встановлення ефективності авторської методики формування мовленнєвої компетентності учнів у навчально-ігровій діяльності та інтерпретації й узагальнення результатів дослідного навчання.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальну роботу проведено на базі Житомирської міської гуманітарної гімназії № 23 (акт №321 від 12.06.2017), Одеської ЗОШ № 100 (акт №349 від 12.06.2017), Бердянської ЗОШ № 11 (акт №174 від 06.06.2017), Бердянської ЗОШ № 16 (акт №01/177 від 06.06.2017), Рівненської ЗОШ № 20 (акт №71 від 06.06.2017), КЗ «Березівського навчально-реабілітаційного центру» Житомирської обласної ради (акт №206 від 18.05.2017). Усього в педагогічному експерименті на різних етапах його взяли участь 716 учнів 5 – 6 класів та 52 вчителі української мови ЗНЗ.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше обґрунтовано* теоретичні засади формування мовленнєвої компетентності як предметної і складника загальної комунікативної в навчально-ігровій діяльності учнів 5–6 класів; *уточнено й конкретизовано* зміст понять «мовленнєва компетентність учнів 5–6 класів», «формування мовленнєвої компетентності учнів у навчально-ігровій діяльності з української мови»; *розкрито* лінгводидактичні умови ефективності навчально-ігрової діяльності, спрямованої на формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів; *визначено* критерії (мотиваційно-ціннісний, лінгвокогнітивний, текстово-комунікативний, мовно-нормативний) з відповідними показниками й рівні сформованості в учнів мовленнєвої компетентності засобом навчально-ігрової діяльності (високий, достатній, середній, початковий); *розроблено* методику формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів на уроках української мови з використанням навчально-ігрової діяльності; *подальшого розвитку* набула проблема формування українськомовної особистості учнів основної школи засобом навчально-ігрової діяльності на засадах компетентнісного підходу. Результати дисертації можуть становити теоретичну базу для розроблення нових підходів і технологій навчання української мови.

Практичне значення дослідження. Запропонована методика формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів забезпечена комплексом навчально-ігрових завдань, спеціально дібраних текстів, побудованих на основі мовної гри, і комунікативних ситуацій, що дає змогу підвищити мотивацію до навчання української мови, покращити якість роботи з розвитку мовлення учнів, забезпечити індивідуальний, диференційований підхід у навчанні, інтенсифікацію й

результативність процесу формування мовленнєвої компетентності. Сформульовані в роботі положення, висновки, методичні рекомендації можуть бути використані в процесі вдосконалення навчально-методичних посібників з української мови, у шкільній практиці мовної освіти, під час викладання методики навчання української мови студентам-філологам педагогічних ВНЗ та для підвищення кваліфікації вчителів-словесників у системі післядипломної педагогічної освіти.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні положення дисертації оприлюднено у виступах автора й обговорено на наукових конференціях різних рівнів, зокрема *міжнародних*: «Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи» (м. Запоріжжя, 20-27 квітня 2015, 15-22 травня 2017), «Багатоманітність культур як педагогічна проблема» (м. Бердянськ, 17-18 вересня 2015), «Фактори розвитку педагогіки і психології в ХХІ столітті» (м. Харків, 9-10 червня 2017); *всукраїнських*: «Формування мовно-літературної компетентності учнів і студентів-філологів» (м. Житомир, 16 грудня 2013), «Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі» (м. Житомир, 23 квітня 2015), «Розвиток національно-мовної особистості в умовах неперервної освіти: надбання, реалії, перспективи» (м. Умань, 23 жовтня 2015), «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку» (м. Переяслав-Хмельницький, 17 березня 2017).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 10 публікаціях автора: 5 статей у фахових виданнях України (з них 1 стаття в електронному виданні, яке входить у наукометричну базу Web of Science); 1 – у зарубіжному науковому періодичному виданні; 4 – апробаційного характеру в збірниках матеріалів науково-практичних конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (235 найменувань, із них 7 – іноземними мовами) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 261 сторінку (із них 192 сторінки основного тексту). В основній частині роботи вміщено 7 таблиць, 4 рисунки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення одержаних результатів, подано інформацію про апробацію та впровадження здобутих результатів дослідження.

У першому розділі – **«Теоретичні основи формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів»** – схарактеризовано психологічні й психолінгвістичні особливості мовленнєвого розвитку учнів 5–6 класів, визначено педагогічні передумови формування мовленнєвої компетентності учнів, розкрито сутнісні характеристики базових і суміжних психолого-педагогічних понять дослідження з проблеми формування мовленнєвої компетентності.

У розділі враховано ідеї психологів (В. Давидова, Д. Ельконіна, Н. Ліфаревої, В. Моляко, С. Рубінштейна, Л. Сердюкта ін.), які характеризують підлітковий вік як суперечливий, перехідний період від дитинства до зрілості, період зміни структури моральних норм і цінностей, прагнення до самостійності й незалежності,

становлення емоційної зрілості, зростання соціальної активності, критичної свідомості та ін. Завдяки дослідженням І. Горелова, К. Сєдова встановлено, що основним набутком підліткового віку потрібно вважати різні підвиди аналітичної стратегії мовленнєвої поведінки (об'єктно-аналітичний і суб'єктно-аналітичний). У підлітковому віці спостерігається певна послідовність в оволодінні способами передавання інформації: спочатку учні опановують об'єктно-аналітичний спосіб, який дає змогу узагальнювати зображувані в розповіді факти, і лише потім у їхніх дискурсах з'являється чітко виражена оцінність, яка є специфічною рисою суб'єктно-аналітичного дискурсивного мислення.

Аналіз психологічних праць переконує, що вік молодших підлітків характеризується зростанням темпів розвитку вербального інтелекту. Підліток починає розуміти важливість мовленнєвого розвитку для становлення інтелектуальної та загалом пізнавальної сфер особистості. У цей віковий період природним є формування в учнів поняттєвого досвіду на образній основі, що забезпечує розвиток емоційного інтелекту, логічних операцій і дій як підґрунтя логічного й послідовного висловлювання думок з використанням різних асоціацій, образів.

Вивчення наукової літератури дало змогу обґрунтувати, що в процесі мовленнєвого розвитку учнів на уроках української мови важливо формувати персональний пізнавальний стиль як психічне утворення на основі інтеграції різних форм індивідуального ментального досвіду. Необхідним психологічним чинником ефективної організації мовленнєвого розвитку учнів є розширення їхнього індивідуального когнітивного досвіду шляхом освоєння різних пізнавальних стилів за такими напрямками стильової поведінки, як кодування інформації, перероблення інформації, постановка й розв'язання проблем, вираження пізнавального ставлення до світу.

В аспекті обґрунтування лінгводидактичних засад формування мовленнєвої компетентності учнів молодшого підліткового віку на основі аналізу праць учених (З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, О. Караман, О. Копусь, О. Кучерук, С. Омельчук, І. Хом'як та ін.) виокремлено сучасні *підходи до навчання, загальнодидактичні і методичні принципи*. Наголошено, що організаційні форми, методи, засоби навчання, спрямовані на формування мовленнєвої компетентності учнів, потрібно добирати з урахуванням індивідуально-вікових інтересів, персональних пізнавальних стилів, особливостей мети, цілей і змісту навчання.

У розділі розкрито характерні ознаки базових і суміжних понять дослідження. У структурі мовленнєвої компетентності акцентуємо увагу на трьох основних компонентах: пізнавальному, особистісному, поведінковому. *Мовленнєву компетентність учнів 5–6 класів* потрактуємо як багатоаспектне особистісне утворення, яке містить набуті, відповідно до вимог шкільної програми, знання про мовлення, мовленнєву діяльність, текст, типи, стилі, жанри мовлення і т. ін.; навички, уміння адекватно сприймати, розуміти-інтерпретувати й продукувати тексти; досвід текстової діяльності; емоційно-ціннісне ставлення до гарного, точного, правильного мовлення; потребу в культурі мовлення й «рідномовних обов'язках». Мовленнєва компетентність учнів 5–6 класів, окрім зазначених

компонентів, містить ще розвинений словниковий запас, лінгвокогнітивний досвід, володіння нормами української мови, знання учнів про мовні одиниці й уміння використовувати їх у мовленнєвій діяльності, здобуті учнями в процесі навчання української мови та суміжних предметів у попередніх класах. *Формування мовленнєвої компетентності* розглядаємо як складний і тривалий процес цілеспрямованого навчально-виховного впливу на мисленнєво-мовленнєву сферу учнів. *Формування мовленнєвої компетентності учнів в ігровій діяльності* розуміємо як один із напрямів шкільного курсу української мови, що передбачає в процесі навчальної гри накопичення предметних знань, збагачення словникового запасу, лінгвокогнітивного досвіду учнів, опанування ними норм української літературної мови, вироблення мовленнєвих навичок, умінь, здатностей, необхідних для текстової діяльності й живого міжособистісного мовленнєвого спілкування, мотивування емоційно-ціннісного ставлення до гарного й правильного мовлення, потреби в культурі мовлення, збагаченні досвіду текстової діяльності на основі «рідномовних обов'язків».

У другому розділі – **«Теоретичні і методичні засади навчально-ігрової діяльності учнів 5–6 класів»** – визначено ігрову діяльність як психолого-педагогічну проблему, розглянуто лінгвофілософські й лінгвістичні концепції мовної гри, схарактеризовано мовну гру з погляду лінгводидактики, проаналізовано проблему навчально-ігрової діяльності учнів 5–6 класів у науково-методичній і навчальній літературі.

Акцентовано на розвивальній цінності гри для формування особистості, тому проблема ігрової діяльності була й залишається об'єктом вивчення психологів (Р. Грановська, В. Давидов, Д. Ельконін, Ж. Піаже та ін.) і педагогів (Ю. Бабанський, А. Гін, Д. Кавтарадзе, О. Пометун, Г. Селевко та ін.). У багатьох педагогів склався стереотип, що гра є природовідповідною переважно для дітей дошкільного й молодшого шкільного віку. Натомість проведене дослідження переконує, що ігрова діяльність продовжує викликати інтерес і в учнів раннього підліткового віку. За О. Краковським, для молодшого підлітка значення має і сам процес гри, і результат її.

Визначено, що психолого-педагогічні положення про ігрову діяльність, з-поміж яких виразними є твердження про особистісно-розвивальний потенціал гри, акцентування на духові ігрової змагальності в ігровій ситуації, розгляд гри як способу групового діалогового дослідження можливої дійсності з урахуванням особистісних інтересів, ідея «біному фантазії», техніка «фантастичних гіпотез» та ін., є засадничими в обґрунтуванні поняття навчально-ігрової діяльності. Студіювання цих положень переконує в доцільності застосування гри з метою мовленнєвого розвитку молодших підлітків під час навчання української мови.

З'ясовано особливості різних моделей навчальної гри (операційних, імітаційних, рольових, сюжетних, змагально-ігрових), характерних для системи активного навчання. Під час *операційних ігор* учні відпрацьовують конкретні операції логічного мислення, послідовної мовленнєвої поведінки (наприклад, процедуру мовного розбору речення, написання твору, ведення дискусії, диспуту). Для *імітаційних ігор* характерне чітке відтворювання подій, умов, у яких

відбувається подія, повторення процедури діяльності інших людей, стосунків між людьми (наприклад, урок-подорож, урок у формі заочної екскурсії). *Рольові ігри* орієнтовані на виконання гравцями соціальних чи професійних ролей задля соціальної адаптації й опанування соціально-професійних моделей комунікативної поведінки, як різновид – ділові ігри. *Сюжетні ігри* реалізуються на основі авторського сценарію, заздалегідь заданий сюжет обмежує самостійність гравців, головним завданням є практика спілкування, як різновид – ігри-драматизації, наприклад, за сценарієм казок. *Ігри-змагання* ґрунтуються на бажанні учнів перевершити, перемогти когось, домагаючись кращих результатів (наприклад, вікторина, конкурс, урок-КВК).

Установлено, що для якісного вдосконалення методики навчання української мови на ідеях ігрового підходу, зокрема шляхом створення навчально-ігрових ситуацій і технологій, важливо чітко розуміти взаємозв'язок понять *гра*, *навчально-ігрова діяльність*, *мовна гра*. Поняття *гра* є загальним, родовим, щодо видів гри, зокрема таких, як мовна гра та навчальна гра. *Навчально-ігрову діяльність* розглядаємо як ігрову діяльність, спрямовану на досягнення навчальних цілей, її результат характеризується особистісними змінами й навчальними досягненнями, оскільки вона пов'язана із засвоєнням знань, моделей комунікативної поведінки й виконанням різних навчально-предметних завдань. Характерною ознакою навчально-ігрової діяльності, особливо в системі мовної освіти, є *мовна гра* як ігрове використання мовних одиниць.

У розділі визначено, що *мовна гра* з лінгвістичного погляду розглядається насамперед як функційно-стилістичне явище, яке найповніше виявляється в тексті (дискурсі), це образний прийом, що виконує певну прагматичну функцію в мовленні. Аби збагнути смисл мовної гри, особливо в образних текстах, потрібно знати й розуміти глибинні структури мови (текстів). Урахування в організації навчального курсу української мови лінгвофілософських і лінгвістичних положень щодо мовної гри (гра є комунікативною дією, мовну гру не варто плутати із звичайною неграмотністю, мовна гра – це усвідомлене порушення стереотипів та ін.) дає змогу реалізувати взаємозв'язок у розвитку загальних (оргдіяльнісних, когнітивних, комунікативних) і навчально-предметних умінь, необхідних для сприймання образного дидактичного тексту й вільного та оригінального вираження особистих потреб, намірів, думок, почуттів засобами мови.

Аналіз праць науковців переконує, що поняття *мовна гра* – багатоаспектне. Одним із способів створення мовної гри є метафоризація. О. Канарська метафоризацію мови розглядає як спосіб її інноваційного вивчення. На необхідності метафоризації мовлення вчителя-словесника акцентує увагу Л. Шевцова, зазначаючи, що метафорично виражений початок (кінець) уроку підвищує й утримує навчальну мотивацію учнів, полегшує сприймання тематичного матеріалу, пробуджує думку і слово.

Установлено, що в контексті дидактичного дискурсу мовна гра як ігрове використання мовних одиниць виявляється, по-перше, у креативній мовленнєвій поведінці вчителя, учня (як мовностильовий прийом чи словесний спосіб навчання); по-друге, у використанні образних текстів як дидактичних засобів, які потребують

асоціативного мислення, лінгвокультурологічного знання для їх сприймання. Проблема мовної гри в лінгводидактичному дискурсі стосується двох аспектів мовленнєвої діяльності: продукування мовної гри та сприймання й розуміння гри як мовностильового прийому. Навчально-ігрова ситуація задає умови для мовної гри, а мовна гра становить спосіб мовленнєвої самореалізації, інтерпретації теми, навчального матеріалу. Мовні ігри на уроках мови можуть мати місце в актах читання, аудіювання, говоріння, письма. Ігрові моделі навчання української мови пов'язують, з одного боку, *учня (учнів), дидактичний дискурс, учителя*, а з іншого – *автора, дидактичний текст, учня (учнів, учителя)*.

Вивчення різних класифікаційних підходів учених (Е. Азимов, Л. Кратасюк, А. Щукін та ін.) до навчальних ігор з мови та врахування специфіки комп'ютерних ігор дало змогу нам класифікувати навчальні ігри за такими критеріями: 1) *за навчальною метою* – формувальні, узагальнювальні, контрольні-корекційні, комбіновані; 2) *за компетентнісно-цільовим спрямуванням і особливостями предметного змісту* – мовні, мовленнєві, комунікативно-ситуативні; 3) *за тематичним аспектом мови* – фонетичні, лексичні, граматичні, орфографічні та ін.; 4) *за видом навчальної діяльності* – інтелектуальні, навчально-практичні, мовленнєві, комунікативні, риторичні; 5) *за видом мовленнєвої діяльності* – ігри на аудіювання, говоріння, читання, письмо; 6) *за жанровими особливостями* – ігри зі словами (ігрові вправи на пошук слів, розгадування кросвордів, ребусів, відгадування загадок), з пригодами (квест, веб-квест), головоломки (пазли на розвиток аналітичного мислення), рольові, сюжетні, ситуативно-моделювальні (на моделювання й аналіз реалістичних ситуацій) та ін.; 7) *за характером пізнавальної діяльності* – репродуктивні, пошукові, творчі; 8) *за кількістю учасників навчально-ігрової діяльності* – індивідуальні, парні, групові, колективні; 9) *за активністю гравців та їх взаємодією* – активні, інтерактивні; 10) *за наявністю чи відсутністю ігрової комп'ютерної програми* – комп'ютерні, традиційні.

З'ясовано, що в лінгводидактичному науковому контексті немає єдності у тлумаченні понять «мовні ігри» та «лінгвістичні ігри» щодо навчальних завдань ігрового характеру. Ці поняття переважно використовуються як синонімічні. У науково-методичних працях (Е. Азимов, А. Щукін та ін.) частіше вживають *мовні ігри* як завдання (вправи) з мови. У «Словнику-довіднику із методики викладання української мови» (І. Кочан, Н. Захлюпана) *мовні ігри* потрактовано як вид дидактичного матеріалу. З погляду навчальної технології *мовні ігри* розглядаємо як вид ігрових завдань, призначених для цілеспрямованого формування навчальних досягнень з української мови (фонетичних, лексичних, граматичних, правописних і т. ін.); натомість *мовленнєві ігри* призначені для формування вмій у різних видах мовленнєвої діяльності, насамперед під час роботи з текстами; *комунікативні ігри* передбачають формування комунікативної компетентності з урахуванням ситуацій спілкування.

Науковці (Н. Голуб, О. Горошкіна, К. Климова та ін.) єдині в тому, що гра як інтерактивний метод навчання базується на інтеракції учнів, взаємообміні інформацією, досвідом, а головне – створює умови для діалогізації навчання. Оскільки в основі дидактичної гри лежить діалогова взаємодія між учасниками-

гравцями, то в ній виявляються всі важливі аспекти спілкування: комунікація, перцепція, інтеракція. Наголошено, що реалізація моделей ігрової діяльності в шкільному курсі української мови має забезпечити мотивоване формування мовленнєвої компетентності учнів, що в широкому розумінні передбачає їхню мовну підготовку, збагачення словника, культивування граматичного ладу мовлення, розвиток зв'язного мовлення, чуття мови і мовної свідомості учнів, здатності цілеспрямовано добирати мовні засоби відповідно до ситуації спілкування.

У контексті дослідження аналіз чинних підручників з української мови для 5–6 класів дав змогу зробити кілька висновків. У підручниках для опанування мовно-мовленнєвих знань, навичок, умінь, досвіду спілкування вміщено ігрові завдання, які виконують допоміжну роль. Загалом кількість ігрових завдань, побудованих за принципом змагальності, у співвідношенні до всієї кількості навчальних завдань у підручниках становить 5–7 %. Пропоновані в підручниках види ігрових завдань не повною мірою відповідають сучасним вимогам до формування мовленнєвої компетентності на основі текстів різних типів, стилів, жанрів мовлення, у більшості аналізованих підручників ігрові мовленнєві завдання спрямовані переважно на розвиток навичок діалогічного мовлення. Для вдосконалення чинних підручників варто врахувати, на нашу думку, такі аспекти: збільшити кількість різнотипних ігрових завдань; оновити ігрові завдання в підручниках шляхом використання ігор-пазлів, ігрових квестів; приділити у змісті ігрових завдань більше уваги текстам різних типів, стилів, жанрів; посилити метафоризацію у викладенні навчального матеріалу в підручниках для молодших підлітків, використовуючи літературних персонажів.

У процесі дослідження інтерес викликав навчально-методичний посібник В. Федоренка «Енциклопедія інтелектуальних ігор на уроках української мови», що містить «лінгвістичні» ігри і має практичне значення для методики навчання. Загалом аналіз навчальних посібників з української мови, присвячених навчально-ігровій діяльності, переконує, що вони можуть використовуватися в організації мовної освіти додатково до підручників з метою забезпечення позитивної мотивації до навчання й формування складників предметної компетентності учнів. Аби ця діяльність була ефективною, вчитель має творчо підходити до її проектування й реалізації.

У третьому розділі – **«Експериментально-дослідна робота з формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів у навчально-ігровій діяльності на уроках української мови»** – висвітлено стан формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів у практиці сучасної школи; з'ясовано зміст, мету, завдання експериментально-дослідної роботи; описано й проаналізовано перебіг і результати формувального та контрольного етапів педагогічного експерименту; доведено ефективність розробленої методики формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів у навчально-ігровій діяльності на уроках української мови.

Аналіз стану мовленнєвої компетентності учнів передбачав *спостереження* за практикою навчання української мови на уроках, *опитування* вчителів про

навчальну гру та доцільність використання її на рівні технології уроку мови з метою мовленнєвого розвитку учнів, *проведення констатувальних зрізів* навчальних досягнень учнів 5–6 класів. Відповідно визначено рівні підготовки вчителів до впровадження навчально-ігрової діяльності в практику навчання української мови та стан сформованості стартових мовленнєвих умінь учнів 5–6 класів.

З'ясовано, що значна частина словесників надає перевагу мовним вправам на відтворення засвоєних знань і способів дій; робота з розвитку мовлення в їхній діяльності займає другорядне місце; ігрові завдання, якщо використовуються, то зрідка. Крім того, вивчення стану сучасної шкільної українськомовної освіти свідчить, що вона недостатньо забезпечена електронними навчальними продуктами, більшість учителів української мови не підготовлені до створення електронного навчального середовища, не всі словесники володіють методикою використання мультимедійних засобів, комп'ютерних ігор, не завжди можуть забезпечити належні умови для змішаного навчання предмета, бо відчують труднощі в роботі з персональним комп'ютером та ІКТ.

Методика *констатувального етапу* експерименту включала по п'ять завдань у п'ятих і шостих класах. У розробленні змісту завдань ми спиралися на методику «Ц-тест мовленнєвої компетенції» (У. Рац, Н. Михайлова), яка використовується в багатьох країнах для діагностування мовленнєвого розвитку в різні вікові періоди; на завдання, які передбачають оцінювання здатності учнів до репродуктивної мовленнєвої діяльності та до продуктивної текстової діяльності й контролювання їхнього мовлення в аспекті відповідності мовним нормам; на комунікативні завдання, що передбачають оцінювання мотивації учнів до спілкування українською мовою, контролювання здатності програмувати комунікативну поведінку, переконувати співрозмовника.

З метою оцінювання якості мовленнєвого розвитку учнів під час експерименту враховувалося чотири критерії: *мотиваційно-ціннісний, лінгвокогнітивний, текстово-комунікативний, мовно-нормативний*. За названими критеріями та їх показниками схарактеризовано рівні сформованості мовленнєвої компетентності учнів (*високий, достатній, середній, початковий*).

Відповідно до *високого рівня* учень розуміє необхідність набувати навички мовленнєвої діяльності, виявляє внутрішнє мотивування до її видів, має потребу в дотриманні норм мовленнєвого етикету, виявляє позитивне ставлення до прийнятих у суспільстві цінностей, демонструє духовно-культурні орієнтири; здатний правильно з'ясувати суть мовленнєвих понять, висвітлювати особливості типів, стилів, жанрів мовлення, доцільно наводити відповідні приклади, має значний лексико-фразеологічний запас і тезаурус, доречно використовує соціокультурні знання в мовленні, розуміє значеннєві відтінки слів в образному мовленні, виявляє жанрове мислення, готовність правильно трактувати смисли прецедентних феноменів, словесних образів, сталих висловів; володіє вміннями дібрати влучний заголовок, розрізняти основну й другорядну інформацію, аналізувати, оцінювати, прогнозувати смисл тексту, висловлювання, докладно переказувати текст, володіє здатністю до мовленнєвої творчості, упевнено веде себе як мовець у комунікативних ситуаціях, *уміє успішно реалізувати основні комунікативні*

функції (контактовстановлювальну, інформаційну, впливову), легко виявляє вміння в різних видах мовленнєвої діяльності; не допускає грубих мовних помилок, демонструє усвідомлені знання норм української мови, уміння узагальнювати, доводити, обґрунтовувати думку, критично мислити, здатність до абстрагування, порівняння понять, спроможний удосконалювати зміст і структуру тексту відповідно до його завдань, помічає й виправляє порушення мовних норм у мовленні; рефлексійні вміння.

На *достатньому рівні* учень загалом виявляє зацікавлене ставлення до мови як суспільної цінності, духовні орієнтири, розуміє необхідність набувати вміння у видах мовленнєвої діяльності, має потребу в дотриманні норм мовленнєвого етикету; має достатній лексико-фразеологічний запас і тезаурус, може доречно використовувати соціокультурні знання в мовленні, переважно розуміє значеннєві відтінки слів у мовленні, може правильно трактувати смисли прецедентних феноменів, словесних образів, сталих висловів; допускає незначні неточності в з'ясуванні суті мовленнєвих понять, у висвітленні особливостей типів, стилів, жанрів мовлення, може навести відповідні приклади, виявляє жанрове мислення, достатньо володіє вміннями прогнозувати смисл тексту, висловлювання, докладно переказувати текст, добирати влучний заголовок, розрізняти основну й другорядну інформацію, може виявляти здатність до мовленнєвої творчості, оригінальність у продукуванні текстів, не губиться в ситуаціях спілкування, будує програму діалогу, уміє реалізовувати основні комунікативні функції; має знання норм української мови, демонструє вміння узагальнювати, доводити, обґрунтовувати думку, навички критичного мислення, не допускає грубих помилок у видах мовленнєвої діяльності, спроможний удосконалювати зміст і структуру тексту, допускає незначні мовні помилки, переважно помічає й виправляє порушення мовних норм; рефлексійні вміння.

Середній рівень пов'язуємо з такими характеристиками мовленнєвої компетентності, як: учень частково виявляє ціннісне ставлення до мови, духовні пріоритети, розуміє необхідність набувати навички мовленнєвої діяльності, не має стійкої мотивації до неї; володіє базовим лексико-фразеологічним запасом і тезаурусом для розуміння чужого мовлення й висловлення власних думок, виявляє окремі соціокультурні знання, частково розуміє значеннєві відтінки слів, не виявляє готовності правильно трактувати смисли прецедентних феноменів, словесних образів, сталих висловів; допускає неточності в з'ясуванні суті мовленнєвих понять, у висвітленні особливостей типів, стилів, жанрів мовлення, не завжди може навести відповідні приклади, не має стійких навичок, умінь у читанні, аудіюванні, часто допускає композиційні, змістові помилки в продуктивних видах мовленнєвої діяльності, недостатньо володіє вміннями контекстуально прогнозувати смисл тексту, не справляється з докладним переказом тексту, переважно не виявляє оригінальності у продукуванні текстів, інколи губиться в ситуаціях спілкування, частково може реалізовувати основні комунікативні функції; має поверхові знання норм української мови, допускає значну кількість порушень мовних норм у мовленні.

Для *початкового рівня* сформованої мовленнєвої компетентності характерними є такі показники: учень не усвідомлює повною мірою потреби набувати вміння мовленнєвої діяльності, не виявляє духовних ціннісних пріоритетів; має обмежений лексико-фразеологічний запас і тезаурус, плутається в з'ясуванні суті мовленнєвих понять, допускає численні помилки у висвітленні особливостей типів, стилів, жанрів мовлення, не завжди розуміє значенні відтінки слів, не виявляє готовності правильно трактувати смисли прецедентних феноменів, словесних образів, сталих висловів; не повною мірою володіє навичками читання, аудіювання, часто безпорадний в інтерпретуванні й відтворенні сприйнятої інформації, допускає грубі композиційні, змістові помилки в продуктивних видах мовленнєвої діяльності, не вміє логічно, послідовно викладати думки, губиться в ситуаціях спілкування; має обмежені знання норм української мови, допускає значні порушення мовних норм у мовленні.

Узагальнені дані констатувальних зрізів на *доформульованому етапі* експерименту показали, що більшість учнів 5–6 класів виявили за всіма критеріями середній рівень мовленнєвої компетентності (приблизно 47,4 %), початковий рівень – 10,1 %, достатній – 26,7 %, високий – 15,8 %.

Мета експериментального навчання полягала у створенні методики формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів засобами навчально-ігрової діяльності на уроках української мови та перевірки її ефективності. В основу розроблення програми експериментального навчання було покладено припущення, що формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів на уроках української мови стане ефективним за таких умов: 1) урахування в розробленні й упровадженні методичної системи комплексної навчально-предметної мети, яка з-поміж специфічних складників містить взаємопов'язані мовну, мовленнєву й комунікативну компетентності; 2) побудови навчального процесу з використанням напрацьованої в дослідженні системи навчальних завдань, зокрема ігрових: підготовчих, мовленнєвих текстових і комунікативно-ситуативних; 3) реалізації на уроках мови компонентів розробленого інтерактивного навчально-ігрового комплексу.

Вивчення наукової бази з теми дослідження дало змогу побудувати *модель* формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів на уроках української мови, подану на рис. 1.

Для реалізації визначених цілей у нашій методиці враховано три основні взаємопов'язані етапи формування мовленнєвої компетентності учнів: 1) *етап аспектної* (береться до уваги мовний аспект чи мовленнєвознавчий аспект) і *комплексної* (мовної та мовленнєвознавчої) *підготовки до мовленнєвої діяльності з використанням навчальної гри*, що спрямований на збагачення словника учнів, розвиток граматичного ладу, стилістичної доречності мовлення, опанування акцентуаційно-вимовних норм, культивування правописної грамотності та оволодіння мовленнєвознавчими відомостями; 2) *етап мовленнєвої діяльності на основі роботи з текстом*, зокрема з елементами змагальності, що передбачає сприймання, аналіз, інтерпретацію, відтворення, продукування текстів; 3) *етап комунікативно-*

ситуативної діяльності, для якого характерним є виконання комунікативно-ситуативних завдань, рольових ігор.

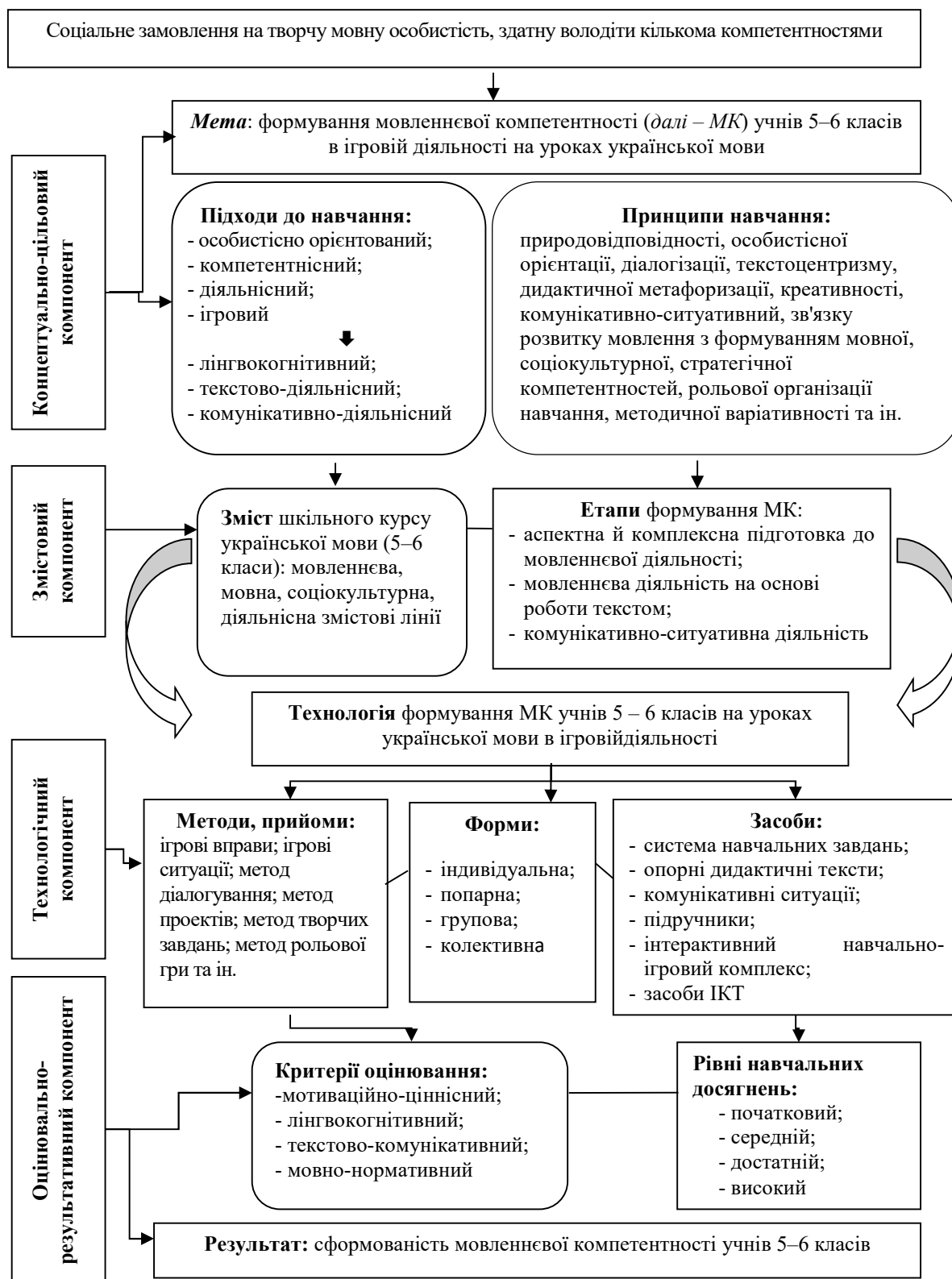

Рис. 1. Модель формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів на уроках української мови з використанням ігрової діяльності.

Із наведеними етапами співвідносяться в пропонованій методиці три типи розроблених навчальних (зокрема навчально-ігрових) завдань: 1) *підготовчі* (мовні, мовленнєвознавчі) – аспектні та комплексні; 2) *мовленнєві текстові*; 3) *комунікативно-ситуативні*.

Окреслена система навчальних завдань втілена в розробленому нами *інтерактивному навчально-ігровому комплексі* (далі – ІНІК) з української мови для учнів 5–6 класів. Цей мультимедійний комплекс становить об'єднану сукупність навчально-ігрових завдань з української мови, укладених за принципом інтерактивності з використанням комп'ютерного забезпечення. ІНІК складається з двох частин: перша розроблена на базі лексикології, а друга – побудована на базі морфології. Пропонований комплекс включає: 1) *операційні ігри* на відпрацювання конкретних операцій (аналізу, узагальнення, порівняння, моделювання, асоціативного мислення та ін.); 2) *імітаційні ігри*, специфікою яких є наслідування, відтворення, відображення конкретної процедури, діяльності. Експеримент засвідчив, що ІНІК дає змогу урізноманітнювати навчально-виховний процес завдяки ігровій роботі з комп'ютером.

Упродовж *формувального етапу* експерименту результати проміжних зрізів порівнювалися з даними констатувального етапу експерименту. У процесі кількісного і якісного аналізу результатів дослідного навчання було доведено позитивний вплив експериментальної методики на формування мовленнєвої компетентності учнів: вони опанували програмовий матеріал, необхідний для виконання мовленнєвої діяльності, набули вміння аналізувати, інтерпретувати, продукувати текст, продемонстрували здатність до ігрового використання мовних одиниць у мовленні, що виявлялася в процесі складання образних текстів у жанрі казки, оповідання, загадки, привітання, компліменту та ін. Динаміку в рівнях сформованості мовленнєвої компетентності учнів експериментальних класів порівняно з контрольними подано в табл. 1, на рис. 2, рис. 3.

Таблиця 1

**Показники рівнів сформованості мовленнєвої компетентності учнів
5 і 6 класів (за результатами початкового та прикінцевого зрізів
експерименту)**

Клас	Зрізи	Рівні (%)			
		початковий	середній	достатній	високий
5КК	початковий	10,0	46,4	27,2	16,4
	прикінцевий	6,4	45,0	29,3	19,3
5ЕК	початковий	11,1	46,5	27,1	15,3
	прикінцевий	2,1	18,05	42,35	37,5
6КК	початковий	10,1	47,3	25,7	16,9
	прикінцевий	5,4	48,0	27,7	18,9
6ЕК	початковий	9,2	49,35	27,0	14,45
	прикінцевий	1,3	21,05	42,77	34,88

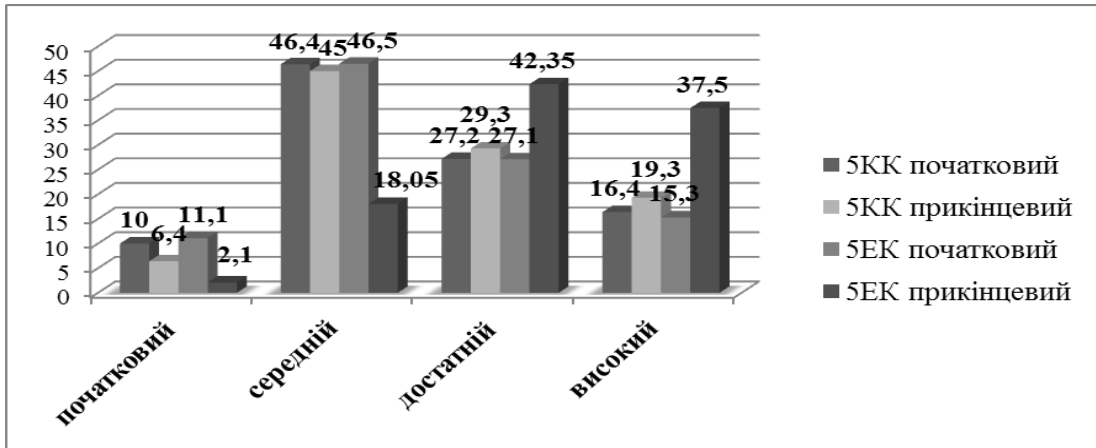

Рис. 2. Динаміка рівнів мовленнєвої компетентності учнів 5 класів (за результатами початкового і прикінцевого зрізів експерименту)

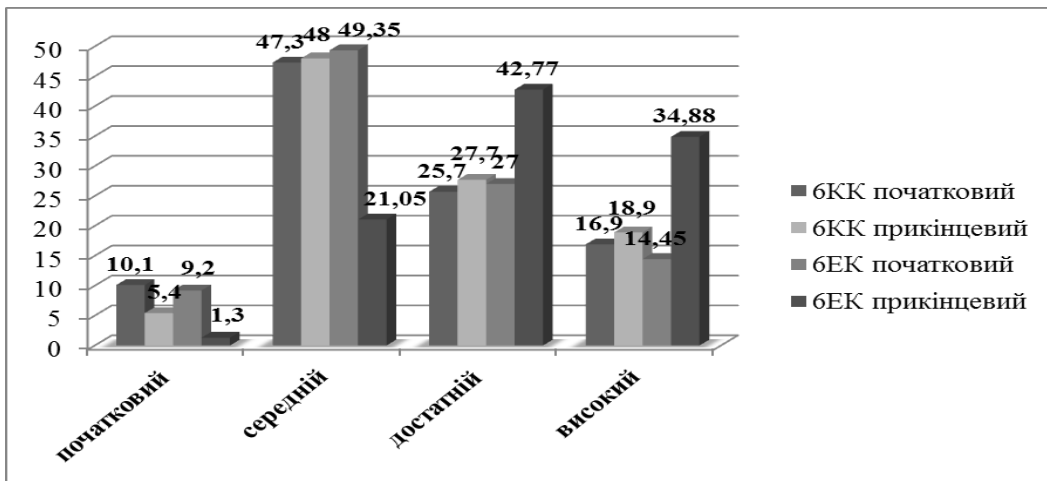

Рис. 3. Динаміка рівнів мовленнєвої компетентності учнів 6 класів (за результатами початкового і прикінцевого зрізів експерименту)

Як видно з таблиці і діаграм, загальний показник якості мовленнєвого розвитку учнів експериментальних класів підвищився: після впровадження експериментальної методики початковий рівень сформованості мовленнєвої компетентності учнів 5ЕК знизився на 9 %, середній рівень зменшився на 28 %, достатній збільшився на 15 %, високий – на 22 %; натомість у 5KK початковий рівень сформованості мовленнєвої компетентності учнів знизився на 4 %, середній рівень зменшився на 1 %, достатній збільшився на 2 %, високий – на 3 %. Початковий рівень сформованості мовленнєвої компетентності учнів 6ЕК знизився на 8 %, середній рівень зменшився на 28 %, достатній збільшився на 16 %, високий – на 20 %; натомість у 6KK початковий рівень сформованості мовленнєвої компетентності учнів знизився на 5 %, середній рівень зменшився на 1 %, достатній збільшився на 2 %, високий – на 2 %.

Зіставлення прикінцевих результатів експериментального навчання української мови з даними констатувального зрізу на початку формувального етапу експерименту дає підстави для підтвердження ефективності запропонованої методики. Більшість учнів експериментальних класів у процесі

навчання досягла високого й достатнього рівнів мовленнєвої компетентності. Водночас серед супровідних результатів упровадження дидактичних ігор у навчання мови варто виділити такі: підвищення різних видів мотивації (пізнавальної, навчальної, комунікативної, успіху, творчості та ін.), розвиток організаційно-діяльнісних умінь, формування ціннісних орієнтирів.

ВИСНОВКИ

1. У дисертації здійснено теоретичне дослідження та практичне розв'язання проблеми формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класіву навчально-ігровій діяльності на уроках української мови. Опрацювання наукової літератури з теми дослідження дало змогу проаналізувати стан розробленості цієї проблеми. З'ясовано, що в молодшому підлітковому віці провідними видами діяльності є міжособистісне спілкування, навчання й суспільно корисна праця. Обґрунтовано необхідність поєднання в процесі мовленнєвого розвитку учнів мотиваційного, емоційно-вольового, когнітивно-комунікативного компонентів на основі реалізації сучасних підходів до навчання як методологічних орієнтирів, які на рівні системно-синергетичних впливів забезпечують формування мовленнєвої компетентності й загалом особистісний розвиток учнів засобами навчального предмета. Доведено положення про розвивальний потенціал ігрового підходу до навчання учнів 5–6 класів. Зіставлення результатів аналізу наукових праць, присвячених різним аспектам навчально-ігрової діяльності учнів, із даними практичних спостережень дало підставу стверджувати, що молодших підлітків цікавить і сама навчально-ігрова діяльність, і кінцевий результат, що свідчить про природо відповідність навчальної гри для зазначеної категорії учнів.

На підставі аналізу наукових праць та узагальнення теоретичних положень доведено, що в ігровій лінгвометодиці мовна гра становить компонент навчально-ігрової діяльності. Специфіка цього компонента полягає в тому, що мовна гра поєднує в собі поняттєві ознаки, з одного боку, ігрового використання мовних одиниць у мовленні, а з іншого – дидактичного образного засобу та способу навчання. *Метод навчальної гри* визначено як такий, що спрямований на досягнення навчальних цілей за допомогою ігрових елементів, його результат характеризується особистісними змінами й навчальними досягненнями, оскільки він пов'язаний із засвоєнням знань, навичок, умінь, цінностей, моделей комунікативної поведінки й практичним виконанням різних навчально-предметних завдань.

2. На основі аналізу наукової літератури з порушеної проблеми, студіювання різних підходів до тлумачення поняття «мовленнєва компетентність» уточнено поняття «*мовленнєва компетентність учнів 5–6 класів*» і витлумачено його як багатоаспектне особистісне утворення, яке містить набуті, відповідно до вимог шкільної програми, знання про мовлення, мовленнєву діяльність, текст, типи, стилі, жанри мовлення і т. ін.; навички, уміння адекватно сприймати, розуміти-інтерпретувати й продукувати тексти; досвід текстової діяльності; емоційно-ціннісне ставлення до гарного, точного, правильного мовлення; потребу в культурі мовлення й «рідномовних

обов'язках». Аналіз спеціальної літератури і синтез методичних ідей дали змогу уточнити важливе для нашого дослідження поняття «*формування мовленнєвої компетентності учнів у навчально-ігровій діяльності*» як один із напрямів шкільного курсу української мови, що передбачає в процесі навчальної гри накопичення предметних знань, збагачення словникового запасу, лінгвокогнітивного досвіду учнів, опанування ними норм української мови, вироблення мовленнєвих навичок, умінь, здатностей, необхідних для текстової діяльності й живого міжособистісного мовленнєвого спілкування, мотивування активної пізнавальної діяльності учнів.

3. Узагальнення наукових положень для обґрунтування лінгводидактичних засад організації навчально-ігрової діяльності на уроках української мови дало змогу визначити принципи, форми, методи, засоби, що є найбільш значущими для формування мовленнєвої компетентності учнів молодшого підліткового віку. Виділено загальнодидактичні і методичні *принципи* (гуманізації навчання, особистісної орієнтації навчання, свідомої навчальної діяльності, діалогізації навчання, мовленнєвої активності, евристичний, комплексності розвитку видів мовленнєвої діяльності, емоційності навчання, взаємозв'язку розвитку усних і писемних видів мовленнєвої діяльності, випереджального розвитку усного мовлення, зв'язку розвитку мовлення з формуванням мовної, стратегічної, соціокультурної компетентностей, взаємозв'язку роботи з розвитку мовлення на уроках мови і літератури, комп'ютеризації навчання тощо), а також специфічні принципи навчання розділів мови. Лінгводидактичне підґрунтя формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів на уроках української мови становлять методи, виражені в індивідуальній, парній, груповій, колективній формах навчання. До специфічних методів формування мовленнєвої компетентності учнів на уроках української мови віднесено: 1) *методи формування мовленнєвої текстової компетентності*, спрямовані на поступове формування мовленнєвих знань і розвиток видів мовленнєвої діяльності (метод спрямованого читання й обмірковування, метод смислового бачення тексту, метод бесіди за змістом сприйнятого тексту, метод проєктів, складання історій за допомогою сюжетних малюнків, есе, гра та ін.); 2) *методи формування мовленнєвої комунікативної компетентності* (діалогування, рольова гра, кейс-метод та ін.).

4. Для оцінювання навчальних досягнень учнів 5–6 класів визначено критерії сформованості мовленнєвої компетентності (*мотиваційно-ціннісний, лінгвокогнітивний, текстово-комунікативний, мовно-нормативний*), які корелюються з вимогами чинної програми з української мови та складниками мовленнєвої компетентності. Критерії репрезентовано цілісною системою відповідних показників, що відтворюють певну властивість досліджуваного об'єкта – рівні сформованості мовленнєвої компетентності учнів: *початковий, середній, достатній, високий*.

5. Лінгводидактичні наукові положення з проблеми дослідження дали змогу теоретично обґрунтувати методику формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів засобами ігрової діяльності на уроках української мови. Базовими компонентами моделі розробленої методики

визначено концептуально-цільовий, змістовий, технологічний, оцінювально-результативний, що конкретизуються в меті, завданнях, змісті, підходах, принципах, методах, засобах, формах організації навчального процесу, а також у представлених критеріях та рівнях сформованої мовленнєвої компетентності учнів. Реалізацію методики формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів забезпечено системою навчальних завдань, зокрема навчально-ігрових: підготовчих, мовленнєвих текстових, комунікативно-ситуативних. Розроблений нами інтерактивний навчально-ігровий комплекс з української мови сприяв розширенню меж ігрової діяльності засобом електронного освітнього середовища, що допомогло у формуванні вмінь оперувати способами опрацювання інформації, кодувати й декодувати її, генерувати конструктивні ідеї, реалізовувати взаємообмін думками, досвідом, що є важливим чинником формування мовленнєвої компетентності учнів.

Результати експериментального дослідження підтвердили значущість та ефективність пропонованої методики формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів в ігровій діяльності на уроках української мови.

Дисертація не претендує на вичерпність у розв'язанні всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективи вбачаємо в науковому вивченні особливостей формування мовленнєвої компетентності старшокласників на засадах навчально-ігрового підходу; дослідженні використання квест-технологій у навчанні української мови; розробленні й обґрунтуванні комплексу комп'ютерних ігор для дистанційного навчання української мови в освітніх закладах різних типів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дисертації

1. Мелешко Л. Гра на уроках навчання лексикології в 5–6 класах. *Українська мова і література в школі*. 2014. № 6 (116). С. 16–20.
2. Мелешко Л. Мовна гра як лінгводидактична проблема. *Нова педагогічна думка*. Рівне, 2017. № 3 (91). С. 45–48.
3. Мелешко Л. В. Формування мовленнєвої компетентності учнів у процесі навчання української мови з використанням комп'ютерних ігор. *Інформаційні технології і засоби навчання: електрон. наук. фахове вид.* 2017. Том 60. № 4. С. 87–94. URL: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/.../1213> (дата звернення: 18.02.2018).
4. Мелешко Л. В. Дидактична гра як засіб формування мовленнєвої компетентності учнів. *Наукові записки. Сер. Психолого-педагогічні науки*. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2017. №2. С. 113–118.
5. Мелешко Л. В. Концепції мовної гри як теоретичні засади організації навчально-ігрової діяльності. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. Вип.4 (90). С. 99–102.

6. Мелешко Л.В. Дидактические игры в методике школьного обучения украинскому языку. *European multi science journal*. Budaörs, Венгрия. 2017. № 6. С. 22–24.

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Мелешко Л. В. Навчальна гра як засіб розвитку комунікативних здібностей учнів на уроках української мови. *Методичний пошук: викладацько-студентські наукові роботи з питань методики викладання мови і літератури*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. Вип. 12. Ч. I. С. 150–158.

8. Мелешко Л. В. Формування риторичних умінь п'ятикласників засобами ігрової діяльності. *Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (23 квітня 2015 р.)*. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. С. 161–165.

9. Мелешко Л. В. Роль гри в методиці досягнення цілей мовної освіти. *Фактори розвитку педагогіки і психології в ХХІ столітті: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 9–10 червня 2017 р.)*. Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2017. С. 10–13.

10. Мелешко Лілія. Гра як інтерактивний метод навчання української мови. Матеріали ХХХІІІ Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»: зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 33. С. 130–132.

АНОТАЦІЇ

Мелешко Л. В. Формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів в ігровій діяльності на уроках української мови.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). – Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2018.

Робота є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів в ігровій діяльності на уроках української мови. У дослідженні обґрунтовано теоретичні засади формування мовленнєвої компетентності як предметної і складника загальної комунікативної в ігровій діяльності учнів 5–6 класів; уточнено зміст понять «мовленнєва компетентність учнів 5–6 класів», «формування мовленнєвої компетентності учнів у навчально-ігровій діяльності з української мови»; з'ясовано лінгводидактичні умови ефективності навчально-ігрової діяльності, спрямованої на формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів, визначено критерії (мотиваційно-ціннісний, лінгвокогнітивний, текстово-комунікативний, мовно-нормативний) з відповідними показниками й рівні сформованості в учнів мовленнєвої компетентності в ігровій діяльності (високий, достатній, середній, початковий).

Розроблено методику формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів на уроках української мови з використанням ігрової діяльності. Запропонована методика забезпечена комплексом навчально-ігрових завдань, спеціально дібраних текстів, побудованих на основі мовної гри, і комунікативних ситуацій, що дає змогу підвищити мотивацію до навчання української мови, покращити якість роботи з розвитку мовлення учнів, забезпечити індивідуальний, диференційований підхід у навчанні, інтенсифікацію й результативність процесу формування мовленнєвої компетентності.

Результати експерименту підтвердили ефективність запропонованої методики формування мовленнєвої компетентності учнів 5–6 класів в ігровій діяльності на уроках української мови.

Ключові слова: *мовленнєва компетентність, навчально-ігрова діяльність, мовна гра, формування мовленнєвої компетентності в навчально-ігровій діяльності, ігрове завдання, ігрова ситуація, ігровий метод, ігрова технологія навчання, інтерактивний навчально-ігровий комплекс.*

Мелешко Л. В. Формирование речевой компетентности учащихся 5–6 классов в игровой деятельности на уроках украинского языка.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (украинский язык). – Киевский университет имени Бориса Гринченко. Киев, 2018.

Работа является теоретико-экспериментальным исследованием проблемы формирования речевой компетентности учащихся 5–6 классов в игровой деятельности на уроках украинского языка. В исследовании обоснованы теоретические основы формирования речевой компетентности как предметной и составляющей общей коммуникативной в игровой деятельности учащихся 5–6 классов; уточнено содержание понятий «речевая компетентность учащихся 5–6 классов», «формирование речевой компетентности учащихся в учебно-игровой деятельности с украинского языка»; выяснено лингводидактические условия эффективности учебно-игровой деятельности, направленной на формирование речевой компетентности учащихся 5–6 классов, определены критерии (мотивационно-ценностный, лингвокогнитивный, текстово-коммуникативный, культурно-нормативный) с соответствующими показателями и уровни сформированности в учеников речевой компетентности в игровой деятельности (высокий, достаточный, средний, начальный).

Разработана методика формирования речевой компетентности учащихся 5–6 классов на уроках украинского языка с использованием игровой деятельности. Предложенная методика обеспечена комплексом учебно-игровых заданий, специально отобранных текстов, построенных на основе языковой игры, и коммуникативных ситуаций, что позволяет повысить мотивацию к обучению украинского языка, улучшить качество работы по развитию речи учащихся, обеспечить индивидуальный, дифференцированный подход в

обучении, интенсификацию и результативность процесса формирования речевой компетентности.

Результаты эксперимента подтвердили эффективность предлагаемой методики формирования речевой компетентности учащихся 5–6 классов в игровой деятельности на уроках украинского языка.

Ключевые слова: речевая компетентность, учебно-игровая деятельность, языковая игра, формирования речевой компетентности в учебно-игровой деятельности, игровое задание, игровая ситуация, игровой метод, игровая технология обучения, интерактивный учебно-игровой комплекс.

Meleshko L. V. The verbal competence formation in pupils of 5 and 6 Grades during playing activities in Ukrainian language lessons.

Dissertation on scholarly the candidate of pedagogic sciences degree in specialty 13.00.02 – the theory and methodology of teaching (Ukrainian language).– Borys Grinchenko Kyiv University. Kyiv, 2018.

The work is a theoretical and experimental study of the problem of the verbal competence formation in pupils of 5–6 Grades during playing activities in Ukrainian language lessons.

The study substantiates the theoretical foundations of the verbal competence formation relating to a subject and as a component of a general communicative one in playing activity of Grades 5–6 pupils; the specification of the notions content «verbal competence of Grades 5 and 6 pupils», «the Ukrainian language verbal competence formation in pupils of 5 and 6 Grades in educational and playing activities»; the lingo-didactical conditions for the effectiveness of educational and playing activities aimed at the verbal competence formation in pupils in of 5–6 Grades are clarified, the criteria (motivational-value, lingo-cognitive, text-communicative, language-normative) with corresponding indicators and the levels of verbal competence formation in pupils during game activity (high, sufficient, average, initial) are defined.

Due to the synthesis of scientific provisions, educational-playing activities we can explain as the playing activities aimed at achieving educational goals, and its outcome is characterized by personal changes and academic achievements. It was found out that language play is a characteristic feature of educational-playing activity in the school course of Ukrainian language. On the basis of generalization of the corresponding linguophilosophical and linguistic concepts, we consider the language play as a functional-stylistic phenomenon, which is most fully reflected in the text (discourse), it is a figurative technique that performs a certain pragmatic function in speech. It is investigated that attention to the language game allows to actualize the student's speech experience, to accelerate it to action – on the one hand, to aesthetic perception of figurative text, on the other hand – to the production of his own original speech in a figuratively-expressive form. Taking into account the linguistic-philosophical and linguistic provisions concerning the language game, while organizing the Ukrainian language course, it is possible to realize the interconnection in the development of general and teaching-subject skills which are necessary for the

perception of figurative didactic text and the free and original expression of personal needs, intentions by the means of Ukrainian language.

A methodology for the verbal competence formation in pupils of 5–6 Grades in Ukrainian language lessons using the gaming activity is developed. A proposed methodology is provided with a set of educational-playing tasks, specially selected texts based on the language game, and communicative situations, which makes it possible to increase the motivation to learn Ukrainian language, improve the quality of work on developing pupils' speech, provide an individual, differentiated approach in teaching, intensification and effectiveness of the speech competence formation process.

The experiment results confirmed the effectiveness of the proposed methodology for the verbal competence formation in pupils of 5 and 6 Grades during the gaming activities in Ukrainian language lessons.

Keywords: *verbal competence, educational and playing activity, language game, speech competence formation in educational and playing activity, playing task, playing situation, playing method, playing learning technology, interactive educational and playing complex.*